

V. IN MEMORIAM

Edoardo Volterra 1904 – 1984

W dniu 19 lipca 1984 r. zmarł w Rzymie profesor Edoardo Volterra, jeden z najwybitniejszych współczesnych historyków praw antycznych.

Edoardo Volterra urodził się w dniu 7 stycznia 1904 r. w Rzymie w rodzinie o wielkich tradycjach naukowych i humanistycznych. Jego ojcem był wielki matematyk włoski Vito Volterra, profesor Uniwersytetu Rzymskiego, w latach 1923 – 26 prezydent najszacowniejszej włoskiej korporacji uczonych — *Accademia Nazionale dei Lincei*.

W roku 1926 Edoardo Volterra ukończył, z najwyższym wyróżnieniem, studia prawnicze na Uniwersytecie Rzymskim i zaraz potem rozpoczął swą przeszło pięćdziesięcioletnią karierę naukową. W latach 1927 – 29 wykładał prawo rzymskie jako *professore incaricato* na Sardynii, na Uniwersytecie w Cagliari. W roku 1929 przeniósł się do Parmy, gdzie po zrobieniu w roku 1930 habilitacji (*libera docenza*) został mianowany profesorem nadzwyczajnym prawa rzymskiego. W roku 1931 otrzymał katedrę prawa rzymskiego na Uniwersytecie w Pizie, a w roku 1932 został powołany na profesora Instytucji prawa rzymskiego na Uniwersytecie w Bolonii. Na tymże Uniwersytecie został w roku 1933 awansowany na profesora zwyczajnego.

W roku 1938 Edoardo Volterra został — w wyniku zastosowania ustawodawstwa faszystowskiego — przeniesiony w wieku 34 lat w stan spoczynku. Uszedł do Egiptu, gdzie wykładał prawo rzymskie i prawo cywilne w *École Française* w Aleksandrii.

W roku 1940 wrócił do Włoch i rozpoczął natychmiast działalność antyfaszystowską (był jednym z założycieli *Partito d'Azione*). Po aresztowaniu w roku 1943, a następnie zwolnieniu, brał udział w czynnej walce przeciwko władzom faszystowskim i ich niemieckim sprzymierzeńcom. Walczył, w stopniu dowódcy oddziału (*comandante militare*), w oddziałach partyzanckich. Za tę działalność został odznaczony wysokimi odznaczeniami bojowymi włoskimi („*Medaglia d'argento al*

valor militare" oraz „Croce di guerra"). Po wyzwoleniu Rzymu został w roku 1944 powołany na członka Deputazione Provinciale Rzymu, a w latach 1945 - 46 był członkiem Consulta Nazionale, w której reprezentował prowincję Emilia — Romagna z ramienia Partito d'Azione.

W roku 1945 prof. E. Volterra został reaktywowany na katedrze Instytucji prawa rzymskiego na Uniwersytecie Bolońskim. Został też wybrany pierwszym po wojnie rektorem Uniwersytetu w Bolonii, którą to funkcję sprawował do roku 1947. W roku 1951 został powołany na katedrę Praw Wschodu śródziemnomorskiego na Uniwersytecie w Rzymie. W roku 1954 otrzymał również kierownictwo Katedry Instytucji prawa rzymskiego. Sprawował funkcję dyrektora Istituto di Diritto Romano e dei Diritti dell'Oriente Mediterraneo.

W roku 1973 prof. E. Volterra został powołany na sędziego Corte Costituzionale Repubblicy Włoch, najwyższego organu sądowego badającego zgodność aktów normatywnych z konstytucją. Funkcję tę pełnił do roku 1982. Przez kilka lat był wiceprezydentem Corte Costituzionale.

Przez wiele lat E. Volterra kierował redakcją „Rivista Italiana per le Scienze Giuridiche", a przez ostatnie 14 lat — najpoważniejszym światowym czasopismem romanistycznym, „Bullettino dell'Istituto di Diritto Romano". Na stanowisku tym kontynuował tradycję swych wielkich poprzedników: Vittorio Scialoja, Salvatore Riccobono, Vincenzo Arangio-Ruiz i Pietro de Francisci.

Był członkiem Accademia Nazionale dei Lincei (od 1958 r.), Académie Royale de Belgique, Accademia Nazionale delle Scienze d'Orino, Accademia della Scienza di Bologna, Institut d'Egypte, Riccobono Seminar of Roman Law of America, Société d'Histoire du Droit, Società Italiana di Storia del Diritto (której był przez długi czas przewodniczącym).

Był doktorem honoris causa Uniwersytetów w Brukseli, Jagiellońskiego, w Lovain, Karola w Pradze, w Bordeaux oraz Sorbony w Paryżu.

Edoardo Volterra pozostawił ogromny dorobek naukowy, który wszedł na trwałe do nauki prawa rzymskiego i historii prawa. Jego prace dotyczą szerokiego wachlarza zagadnień, dotyczących tak właściwego prawa rzymskiego, jak i jego związków z innymi prawami antycznymi oraz jego wpływu na późniejszy rozwój myśli cywilistycznej.

Najwięcej prac dotyczy zagadnień rzymskiego prawa małżeńskiego i rodzinnego. Trudno byłoby wymienić tu wszystkie z kilkudziesięciu monografii, artykułów, recenzji, które prof. E. Volterra poświęcił temu zagadnieniu. Pierwsza opublikowana w roku 1927 praca dotyczyła rzymskiego prawa posagowego¹.

Problematyce prawa małżeńskiego pozostał E. Volterra wierny niemal do końca swego życia. Na szczególne podkreślenie zasługują tu jego prace dotyczące rzymskiego małżeństwa, jego zawarcia, zgody *pater familias* na zawarcie małżeństwa, a przede wszystkim stosunku pomiędzy aktem zawarcia małżeństwa i nabyciem władzy (*manus*) nad żoną.

E. Volterra reprezentował i uzasadniał konsekwentnie tezę, że w prawie rzymskim nie istniały nigdy (jak to widziała doktryna tradycyjna) dwa typy małżeństwa *cum manu* i *sine manu*, a *confarreatio*, *coemptio* i *usus* nie były formami zawarcia małżeństwa wyższego rodzaju, lecz jedynie sposobami poddania żony władzy męzowskiej (*conventio in manum*)².

¹ *Studio sull'arrha sponsalizia*, cz. I — „Rivista Italiana per le Scienze Giuridiche" (=RISG), II seria, 2, 1927, s. 581-670; cz. II — RISG, II seria, 4, 1929, s. 3-33; cz. III — RISG, II seria, 5, 1930, s. 155-245.

² Wśród licznych prac dotyczących tego zagadnienia można tu wymienić: *La conception du mariage d'après les juristes romains*, Padova 1940; *Ancora sulla manus e sul matrimonio*, w: Studi Solazzi, Napoli 1948, s. 675-688; *Lezioni di*

Teza ta wywołała żywą polemikę. Znalazła jednak ostatecznie, acz z pewnymi zastrzeżeniami, prawo obywatelstwa we współczesnej doktrynie prawa rzymskiego.

Z zakresu prawa rodzinnego i osobowego pozostawił E. Volterra również inne znaczące w światowej literaturze romanistycznej prace, dotyczące głównie władzy ojcowskiej (*patria potestas*), przysposobienia, opieki³.

Inną tematyką badawczą, która interesowała prof. E. Volterrę niemal od początku jego kariery naukowej, było zagadnienie wpływu praw obcych na prawo rzymskie oraz badania nad prawami Wschodu Śródziemnomorskiego, a przede wszystkim nad prawem hebrajskim. Wydana w roku 1937 praca *Diritto romano e diritti orientali*⁴ stanowiła owoc dojrzałych przemyśleń jej autora. E. Volterra przedstawił w tej pracy historię badań nad wpływami praw obcych na prawo rzymskie. Na podstawie szczegółowej analizy doszedł do wniosku, że nie jest możliwe udowodnienie — jak wyobrażało to sobie wielu autorów — śladów wpływu praw orientalnych na prawo rzymskie w epoce archaicznej. Wskazywał natomiast na wielką przyszłość badań nad wpływem praw orientalnych na prawo rzymskie okresu cesarstwa, a przede wszystkim na prawo tworzone przez konstytucje cesarskie.

Ten też kierunek badań prowadził E. Volterra w swych licznych pracach dotyczących konstytucji cesarskich w Rzymie. Można wymienić tu przykładowo obszerniejsze studium *Il problema del testo delle costituzioni imperiali*⁵ oraz najnowszą pracę *Sulla legge delle citazioni*⁶. Z tematyką tą wiążą się również prace dotyczące rzymskich zbiorów prawa⁷ i charakteru pism prawników rzymskich⁸.

Pokaźna część twórczości E. Volterry dotyczyła również wewnętrznej historii prawa hebrajskiego, sumeryjskiego, babilońskiego i innych ludów bliskiego wschodu śródziemnomorskiego⁹.

E. Volterra zajmował się również zagadnieniami rzymskiego prawa karnego i to zarówno jego zasadami ogólnymi, jak i poszczególnymi przestępstwami¹⁰.

diritto romano. Il matrimonio romano, Roma 1960 - 61; *Nuove ricerche sulla convention in manum*, w: *Atti Accademia Lincei*, ser. VIII, vol. 12, fasc. 4, Roma 1966, s. 251 - 355; *La conventio in manum e il matrimonio romano*, RISG, 3, 1968, s. 205 - 226; *In iustum matrimonium*, w: *Studi Scherillo*, t. 2, Milano 1972, s. 441 - 470; *Matrimonio — diritto romano*, w: *Enciclopedia del diritto*, t. 25, Milano 1975, s. 726 - 807.

³ Na przykład: *L'acquisto della patria potestas alla morte del paterfamilias*, „*Bullettino dell'Istituto di Diritto Romano*” (=BIDR), 79, 1976, s. 193 - 250; *La nozione dell'adoptio e dell'adrogatio secondo i giuristi romani del II e del III secolo d.C.*, BIDR, 69, 1966, s. 109 - 153.

⁴ Reedycja tej pracy w serii przedruków „*Antiqua*”, n° 22, redagowanej przez Luigi Labrunę: E. Volterra, *Diritto romano e diritti orientali. Con una nota dell'autore*, Napoli 1983.

⁵ *Atti del II Congresso della Società Italiana di Storia del Diritto*, Firenze 1971, s. 821 - 1097.

⁶ *Atti Accademia Lincei*, ser. VIII, t. 27, fasc. 4, s. 185 - 267.

⁷ *Sul contenuto del Codice Theodosiano*, BIDR, 84, 1981, s. 85 - 124.

⁸ *La base economica della elaborazione sistematica del diritto romano*, RISG, 94, 1967, s. 239 - 271.

⁹ M. in.: „*yhwdy*” e „*rmy*” nei papiri aramaici del V secolo provenienti dall'Egitto, *Accademia Nazionale dei Lincei. Rendiconti della Classe di Scienze Morali, Storiche e Filologiche*, vol. 18, fasc. 3 - 4, Roma 1963, s. 131 - 173; *Il libro siro-romano nelle recenti ricerche*, *Accademia Nazionale dei Lincei. Problemi attuali di scienza e di cultura*, quaderno 62, Roma 1964, s. 297 - 328; *Il senatoconsulto Orfiziano e la sua applicazione in documenti egiziani nel III secolo d.C.*, w: *Atti del XI Congresso Internazionale di Papirologia*, Milano 1966, s. 551 - 585; *I diritti locali*, *Accademia Nazionale dei Lincei. Problemi attuali di scienza e di cultura*, quaderno 194, Roma 1974, s. 55 - 64.

¹⁰ Zob. m.in.: *Intorno alla prescrizione dei reati in diritto romano*, BIDR, 37, 1929, s. 57 - 76; *Delinquere nelle fonti giuridiche romane*, RISG, II seria, 5, 1930,

Szczególne znaczenie w twórczości E. Volterry zajmują jego opracowania systemowe i syntetyczne, a wśród nich podręcznik *Istituzioni di diritto privato romano* (Roma 1961). Ten obszerny podręcznik (828 stron druku) stanowi wzór precyzji i bogactwa informacji. Jest on i dziś jednym z podstawowych podręczników służącym do nauczania prawa rzymskiego we Włoszech. W syntetyczny sposób przedstawiają również najnowsze osiągnięcia nauki liczne artykuły dotyczące prawa rzymskiego, publikowane w „Novissimo Digesto Italiano” oraz w „Enciclopedia del Diritto”.

E. Volterra sięgał również do tematyki późniejszych dziejów nauki prawa rzymskiego¹¹, badając jego odniesienia do aktualnego prawa cywilnego¹². Podejmował również tematy dotyczące zagadnień współczesnego prawa publicznego, przy opracowaniach związanych z jego działalnością w Corte Costituzionale czy też dotyczących charakteru prawnego Komitetów Wyzwolenia Narodowego, w których działalności brał czynny udział¹³.

Szczególne miejsce w życiu E. Volterry zajmowały jego kontakty z Polską. Współpraca z nauką naszego kraju miała zresztą bogatą tradycję w rodzinie Volterry — Vito Volterra, pozostawał w bardzo bliskich kontaktach naukowych z Marią Skłodowską-Curie. Organizował i prowadził wspólnie z polską uczoną badania we Włoszech dotyczące m. in. promieniowania wód termalnych¹⁴. Podobnie i jego syn E. Volterra już w okresie przed II wojną światową był związany z polskimi historykami prawa i romanistami: Adolfem Bergerem, Stanisławem Estreichem, Stanisławem Kutrzebą, Michałem Patkaniowskim, Rafałem Taubenschlagiem, Adamem Vetulaniem.

Partyzant w okresie wyzwalania Włoch przez wojska alianckie, E. Volterra nawiązał ściśle kontakty z polskimi oddziałami, które walczyły na półwyspie Apenińskim. Rektor Uniwersytetu w Bolonii, mieście w którym stacjonowały oddziały II-go Korpusu polskiego, który wyzwaliał to miasto, E. Volterra ułatwiał studia polskiej młodzieży wojskowej w tym starodawnym Uniwersytecie, w którym istniały tradycje studiów licznych Polaków. Pamiętał o tych tradycjach ówczesny rektor Uniwersytetu w Bolonii, odnawiając pamiątkową tablicę ku czci polskiego astronoma Mikołaja Kopernika, chluby Bolońskiej Almae Matris.

Jako rektor Uniwersytetu w Bolonii Profesor E. Volterra przewodniczył pierwszej grupie uczonych i intelektualistów włoskich, którzy w roku 1947 przybyli do Polski w celu przywrócenia zerwanych przez wojnę tradycyjnych związków naukowych i kulturalnych między naszymi krajami.

Po wojnie przez kierowany przez E. Volterrę Istituto di diritto romano e dei diritti dell'Oriente Mediterraneo Uniwersytetu Rzymskiego, przeszli nieomal wszyscy polscy romanisci starszego i średniego pokolenia. Wielu z nich, jak też i innych polskich historyków prawa i prawników było często gośćmi w domu pań-

s. 117-146; *Osservazioni sull' ignorantia iuris nel diritto penale romano*, BIDR. 38, 1930, s. 75-149; *In tema di accusatio adulterii*, Studi Bonfante, t. 2, Milano 1930, s. 109-126; *Stellionato*, Studi Sassaresi, II seria, 7.1929, s. 107-142.

¹¹ Na przykład *La „graduum agnationis vetissima descriptio” segnalata da Cujas*, w: Atti Accademia Lincei, ser. VIII, vol. 22, fasc. 1, Roma 1973, s. 3-108.

¹² Na przykład *Influences des institutions romaines sur les codes modernes*, w: *Le droit romain et sa reception en Europe*, Varsovie 1978, s. 267-293.

¹³ Na przykład *Il carattere giuridico dei C.L.N.*, Istituto Storico della Resistenza, Torino 1966.

¹⁴ Kontakty Marii Skłodowskiej-Curie z przedstawicielami nauki włoskiej, a w szczególności z Vito Volterrą, opisał na podstawie, m. in. materiałów zawartych w rodzinnym archiwum Volterrów, Bronisław Biliński (*Ricordi e memoria di Maria Skłodowska-Curie in Italia*, w: M. Picone, B. Biliński, *Maria Skłodowska-Curie in Italia, nel centenario della nascita*, Wrocław-Warszawa 1969, s. 22-23, 30).

stwa Volterrów przy Porta Pinciana 6. Profesor E. Volterra pomagał wielu w rozwiązywaniu skomplikowanych spraw osobistych, a nawet rodzinnych.

E. Volterra był inicjatorem współpracy naukowej pomiędzy Uniwersytetem Warszawskim i Accademia Nazionale dei Lincei. Zapoczątkowane w roku 1971 „Dni prawnicze polsko-włoskie”, organizowane w ramach tej współpracy w Warszawie i Rzymie integrowały prawników polskich i włoskich różnych specjalności. Do roku 1984 odbyło się łącznie 6 posiedzeń, których owocem były wspólne wydawnictwa, dotyczące tak historii prawa, jak i najbardziej aktualnych problemów prawa współczesnego¹⁵. Profesor E. Volterra był nie tylko twórcą, ale i prawdziwym promotorem tych spotkań naukowych. Już złożony nieuleczalną chorobą podejmował jeszcze starania związane z organizacją ostatnich „Dni prawniczych polsko-włoskich” poświęconych niezmiernie interesującej go tematyce sądowej kontroli aktów legislacyjnych i decyzji administracyjnych. „Dni” te odbyły się niestety już po Jego śmierci, jesienią 1984 r. Zapadła też wtedy uchwała nazwania „Dni prawniczych polsko-włoskich” imieniem E. Volterry.

Rola profesora E. Volterry w rozwoju i umacnianiu więzi pomiędzy nauką włoską i polską została doceniona przez przyznanie mu doktoratu honoris causa Uniwersytetu Jagiellońskiego (1964 r.) oraz udekorowanie go Krzyżem Komandorskim Orderu Polonia Restituta (1970 r.).

Po zakończeniu swej kadencji w Corte Costituzionale, i przejściu na emeryturę, E. Volterra poświęcił się znów niezmiernie intensywnie pracy naukowej. Był w doskonałym stanie zdrowia i w nastroju twórczym. Pamiętam jak w lutym 1983 r., dyskutując na temat przygotowanej przeze mnie pracy na temat przedawnienia w rzymskim prawie karnym (zagadnienia, którym zajmował się również prof. E. Volterra w początkach swej kariery naukowej), spacerowaliśmy przez kilka godzin po ulicach Rzymu. W parę miesięcy potem dowiedziałem się, że jest w szpitalu, gdzie musiał poddać się niespodziewanie poważnej operacji. Po tej operacji mówił, że nie powróci już do zdrowia. Jego stan jednak poprawił się na tyle, że nadal pisał. Prowadził też prace związane z redagowaniem „*Bullettino dell'Istituto di Diritto Romano*”, czasopisma, do którego był tak bardzo przywiązany.

Następował jednak stały regres w Jego stanie zdrowia. Gdy odwiedziłem Go w czerwcu 1984 r., czułem, że widzę Go już po raz ostatni. Przeczuwał to zapewne i profesor E. Volterra. Ten tak serdeczny, ale jednocześnie powściągliwy w okazywaniu swoich uczuć, człowiek uściśkał i ucałował mnie na pożegnanie.

Zmarł w dniu 19 lipca 1984 r. w Rzymie. Został pochowany na cmentarzu obok rodzinnej posiadłości Volterrów w Aricci. Światowa nauka prawa rzymskiego utraciła jednego ze swych najwybitniejszych przedstawicieli. Polska nauka straciła swego wypróbowanego przyjaciela.

WITOLD WOŁODKIEWICZ (Warszawa)

¹⁵ Zob.: *Problemi giuridici dell'impresa*. Colloquio promosso dall' Accademia Nazionale dei Lincei in collaborazione con l'Università di Varsavia (Romma 24-25 XI 1975), Atti dei Convegni Lincei n° 22, Roma 1976; *Le droit romain et sa réception en Europe*. Les actes du colloque organisé par la Faculté de Droit et d'Administration de l'Université de Varsovie avec l'Accademia Nazionale dei Lincei, édités par H. Kupiszewski et W. Wołodkiewicz, Varsovie 1978; *Colloquio italo-polacco: La legislazione sui minori* (Roma 22-23 XI 1979), Atti dei Convegni Lincei n° 59, Roma 1983; *La protection du patrimoine culturel*, *Studia Iuridica* vol. 12, Warszawa 1985 (Colloque organisé par la Faculté de Droit et d'Administration de l'Université de Varsovie avec l'Accademia Nazionale dei Lincei, 1977).

Jerzy Falenciak 1910 – 1986

Dnia 10 lutego 1986 r. zmarł we Wrocławiu Jerzy Falenciak, doktor praw, emerytowany profesor nadzwyczajny Uniwersytetu Wrocławskiego, były prodziekan Wydziału Prawa, były długoletni kierownik Katedry Prawa Rzymskiego, założyciel i kierownik Pracowni Rękopisu i Starodruku Prawniczego Biblioteki Uniwersyteckiej.

J. Falenciak urodził się 20 sierpnia 1910 r. w rodzinie robotniczej. Kosztem wielu wyrzeczeń rodziców mógł podjąć naukę w szkole średniej; następnie sam zapracowywał na swoje studia na Wydziale Prawa Uniwersytetu Warszawskiego. Już w trakcie studiów zafascynowała Go praca badawcza. Znalazł się w kręgu uczniów Ignacego Koschembara-Łyskowskiego i pod jego kierunkiem napisał w roku 1937 rozprawę doktorską na temat odpowiedzialności armatora według prawa rzymskiego (*actio exercitoria*).

Konieczność zdobycia środków utrzymania zmusiła Go do podjęcia pracy zawodowej: w roku 1938 znalazł zatrudnienie w Banku Rolnym w Warszawie. Zarówno pracę naukową, jak i zawodową przerwała jednak wojna. Aresztowany przez gestapo, kilka lat spędził w hitlerowskich obozach koncentracyjnych, m. in. w Mauthausen.

Po wyzwoleniu powrócił do kraju i natychmiast podjął pracę w Banku Rolnym, a równocześnie związał się z Uniwersytetem Warszawskim jako adiunkt przy katedrze Prawa Rzymskiego, kierowanej przez Rafała Taubenschlaga.

W roku 1949 J. Falenciak przeniósł się do Wrocławia i objął kierownictwo katedry Prawa Rzymskiego, najpierw jako zastępca profesora, następnie jako docent i profesor nadzwyczajny. Od roku 1975 kontynuował działalność badawczą w założonej przez siebie Pracowni Rękopisu i Starodruku Prawniczego Biblioteki Uniwersyteckiej.

W czasie długich lat pracy naukowej można zaobserwować stałą ewolucję zainteresowań badawczych Profesora, w których — choć z dużym uproszczeniem — można wyróżnić przynajmniej dwie główne dziedziny:

Pierwszą stanowiło prawo hellenistyczne oraz rzymskie klasyczne i justyniańskie. W tej dziedzinie, oprócz wspomnianej pracy doktorskiej, na uwagę zasługują rozprawy: *Realease from Paramone*¹ oraz *Rodzaje umów o przewóz statkiem i ich prawne konstrukcje według świadectwa rzymskich prawników klasycznych*².

Do drugiej wypada zaliczyć prawo rzymsko-kanoniczne w średniowieczu, ze szczególnym uwzględnieniem Śląska. Uwieńczeniem badań w tym zakresie jest monografia: *Studia nad prawem rzymsko-kanonicznym w Księdze Henrykowskiej* (Wrocław 1966), obejmująca sześć rozpraw, dotyczących głównie problematyki pro-

¹ „The Journal of Juristic Papyrology”, Warszawa 1948.

² Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Wrocławskiego, Prawo II, Wrocław 1956, s. 55 – 99.

cesowej. Badał w nich Profesor i ustalał znaczenie szeregu średniowiecznych terminów prawnych i doszedł do cennych wniosków i uogólnień. Trudnej i bardzo ważnej kwestii rozumienia i faktycznego stosowania prawa rzymsko-kanonicznego w śląskim średniowieczu dotyczy cykl rozpraw Profesora objętych wspólnym tytułem: *Nad słownikami obojga praw*³.

Tuż przed śmiercią uczniowie pokazali Profesorowi najnowsze Jego dzieło: tłumaczenie i opracowanie trzynastowiecznej biblii hebrajskiej. Księgi Jubileuszowej niestety już nie doczekał.

Na uwagę zasługują osiągnięcia dydaktyczne Profesora. Wykłady kształtował w sposób nowoczesny, łącząc problematykę swej dyscypliny z obowiązującym prawem cywilnym. Dla uzyskania ściślejszego kontaktu z młodzieżą sam prowadził ćwiczenia. Spod Jego pióra wyszły też cenne pomoce dydaktyczne⁴. Wyrazem szczególnego uznania dla pracy w tej dziedzinie była nagroda ministerialna II stopnia oraz tytuł Zasłużonego Nauczyciela PRL.

Niezmiernie bogata była także działalność społeczna i polityczna Profesora. Nie sposób choćby w telegraficznym tylko skrócie przedstawić wszystkie Jego działania i dokonania w tym względzie. Przez długie lata był cenionym działaczem partyjnym, pełniąc m.in. funkcje I Sekretarza Komitetu Uczelnianego, a następnie kierownika Wydziału i Sekretarza Komitetu Wojewódzkiego PZPR we Wrocławiu. Był także znanym działaczem związkowym i wielu organizacji społecznych. Wyrazem uznania dla Jego dokonań są liczne wyróżnienia, w których obok wysokich odznaczeń państwowych (Order Sztandaru Pracy II klasy, Krzyż Kawalerski Orderu Odrodzenia Polski i inne), szczególnie ładunek społecznego uznania zawierają: Odznaka „Przyjaciół Dziecka”, Odznaka Honorowa Polskiego Związku Niewidomych, Zasłużonego Działacza Towarzystwa Rozwoju Ziem Zachodnich i liczne inne.

Odszedł niepospolity erudyta, niestrudzony poszukiwacz nowych kierunków badawczych, wybitny nauczyciel wielu pokoleń młodzieży, żarliwy społecznik, człowiek o wielkim sercu i ujmującej skromności, człowiek, który jeszcze za swego życia stał się żywą i barwną legendą w swoim środowisku.

EDWARD SZYMOSZEK, IRENEUSZ ŻEBER (Wrocław)

³ *Studia Vocabulariorum Utriusque Iuris*, Wrocław 1981. W tomie zamieszczonych jest 9 studiów, które powstały w Pracowni Rękopisu i Starodruku Prawniczego. Pięć z nich jest autorstwa Profesora, pozostałe zaś prof. A. Szastyńskiej-Siemion i dr E. Wiśniowskiej.

⁴ Są to skrypty: *Powszechna historia państwa i prawa*, cz. 1, Wrocław 1951; *Prawo rzymskie*, Wrocław 1952; *Prawo rzymskie prywatne*, cz. 1-2, Wrocław 1969.

